

1849 április 24. után készült honvéd gyalogsági zászló, jobboldalán a szent korona helyett babérkoszorús kard az országcímer felett. Világosnál került orosz kézre

## A SZABADSÁGHARC HONVÉDZÁSZLÓI

Kozák Lajos fényképeivel

Írta vitéz AGGHÁZY KAMIL

Mennél jobban távolodunk szabadságharcunk időpontjától és mennél inkább közeledünk századik évfordulójához, annál inkább érezhető, hogy történetírásunk mily sokkal maradt adósunk mind a nagy egész helyes szemléltetése, mind a részletkérdések felderítése terén. Ez nem vád, hanem megállapítás. Ennek persze számos oka van. Legfőképpen az, hogy a szabadságharctól a világháborúig, személyesen is érdekelt uralkodónk hosszú életében, nemcsak a legnagyobb történelmi államtitkok felderítése, hanem még a kisebb jelentőségű adatok megszerzése, az ellentmondások tisztázása, vagy a kételyek eloszlátása is lehetetlen volt. A multra fátylat borítani akaró uralkodó óhaja folytán a monarchia közös és osztrák intézményei mereven elzárkóztak a kutatás elől; hasonlóan viselkedtek a szintén érintett orosz, német, francia, angol, török, amerikai stb. helyeken is, melyeket a kötelező tapintat kényszerített hallgatásra.

Így például a bécsi Hadilevéltár nem járult hozzá annak tisztázásához, hogy vajjon Görgei Világos után valóban azon a cinikus módon szólította-e fel Damja-

nichot Arad feladására, mint Damjanichné nyomán Hamvay állította? A bécsi Hadsereg-múzeumban nem lehetett megállapítani, hogy mi történt az 1848/49-i hadizsákmánnyal, például megvannak-e és hol, a császáriak kezére jutott honvédzászlók? A moszkvai Kremlben sem lehetett hivatalos adatokat szerezni az ott kiállított zászlókról és más tárgyakról. A legtöbb helyen azt is megsúgták, hogy majd I. Ferenc József halála után enyhülni fog a titkolódzás. A monarchia összeomlása után ez valóban bekövetkezett. A bécsi Hadilevéltárból hazakerültek az elzsákmányolt magyar okiratok s megcáfolták Hamvayt. A Hadsereg-múzeumban kiderült, hogy a honvédektől zsákmányolt tárgyakat származási jeleiktől megfosztva s így felismerhetetlenül, a császári készletekbe sorolták; ahol pedig ez, mint a zászlóknál is, lehetetlen volt, a tárgyakat nyomban zsákmányolásuk után megsemmisítették. Így szűnt meg az utolsó reménye is annak, hogy szabadságharci ereklyéink számát növelhessük. Egyelőre a Kremllel sem jártunk jobban, mivel a politikai helyzet a tudományos érintkezést

is megbénította. Csak a diplomáciai viszony helyreállása után, ez év elején fejlődött az ügy annyira, hogy az időközben a Kreml más helyéről a forradalmi múzeumba átvitt 60 honvédzászló közül 56-nak visszaadását elhatározták. Mint ismeretes, a zászlók, itthoni ünnepélyes fogadtatásuk után, a várbeli Hadimúzeumban tértek meg végleges díszhelyükre. Az azóta beállott háborús állapot miatt azonban a rájuk vonatkozó adatok megszerzése elmaradt. Épp úgy lehetetlenné vált azoknak a híreknek felderítése is, melyek szerint Oroszország valamelyik katonai raktárában és vidéki múzeumokban olyan honvédzászlókat is láttak, melyeknek eddigi létezéséről sem tudtunk. A szabadságharcból ránk maradt honvédzászlók anyaga tehát jelentékenyen gazdagodott, rájuk vonatkozó ismereteink is bővültek, azonban még számos olyan kérdés maradt, melyet talán csak évek múlva tisztázhatunk. Addig azonban kísérjük meg a szabadságharc zászlók történetét felvázolni úgy, hogy ezzel a mai helyzet le rögzíthető és a fennmaradó kérdések sora is áttekinthető legyen.

Tudvalevő, hogy Rákóczi szabadságharca óta, bár az 1715. évi VIII. törvény-cikk alapján jogunk volt hozzá, nem volt állandó nemzeti hadseregünk. 1809 óta a nemesi felkelést sem szólították fegyverbe. Fegyverfogható ifjúságunk aránylag kis része a császári-királyi hadseregben, idegen vezényszó, jelvények, színek és nagyobbára idegen előljárók alatt szolgált. Így a magyar katonai öltözködés és

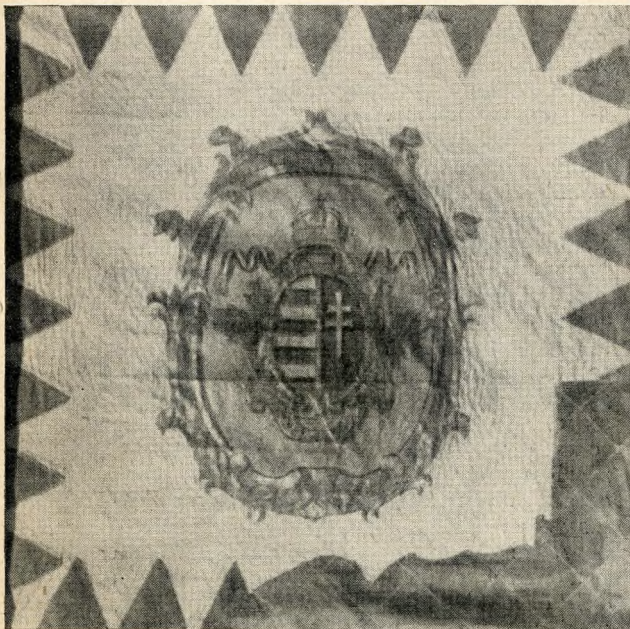
felszerelés korszerűbb alakja is jóformán csak a császári hadsereg huszárságánál és részben a városi polgárőrségek és lövészegyesületek kebelében fejlődhetett ki. Ugyanitt használták legelőbb a francia trikolor nyomán kialakult «nemzeti háromszín» zászlókat is. Amikor aztán 1848 március 15-én Pesten elhangzott, hogy «mit kíván a magyar nemzet?» és a 12 pont között ötödikül a «nemzeti őrsereg» követelése is, ennek szervezkedése pedig már másnap megkezdődött, mielőtt még az erre vonatkozó törvényt meghozták és végrehajtási utasítását megfogalmazták volna: ezek a hadseregét utánzó polgárőrségi és lövészegyesületi zászlók szolgáltak min-tául a nemzetőrségi zászlókért buzgó honleányainknak.

Buzgalmukat élesztette Petőfi is, akinek «Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?» című költeményét a «Március Tizenöt-dike» március 19-én megjelent 1. száma közismertté tette:

*«Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?  
A ruhámat foltozgatod?  
Rongyosan is jó az nekem,  
Varrj inkább egy zászlót, feleségem!*

*Sejtek, sejtek én valamit,  
A jó Isten tudja, hogy mit,  
De elég, hogy szól sejtésem,  
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!*

*Nem maradhat így sokáig,  
Mi hogyan lesz, majd elvállik,  
Elvállik a csatatéren,  
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!*



Szabályszerű honvéd gyalogsági zászló lapjának jobb- és baloldala. A pesti 1. honv. zászlóalj zászlaja 1849 július 2-án az ácsi erdei harcban a császáriak kezébe esett; a kézitusában bal alsó sarka megcsonkult. Nyelét és szalagját el-égették. Zsákmányolója hagyatékából vette meg a Magyar Hadimúzeum

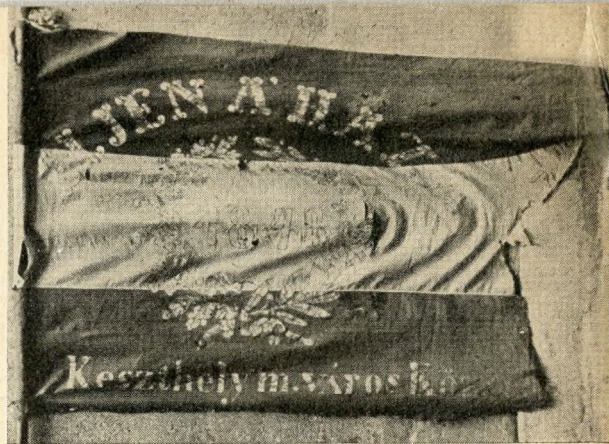
*Ha ilyen szép kéz varrja meg,  
A győzelem belé szeret,  
S mindig ott lesz közelében,  
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!*

Az Életképek március 23. száma szerint Petőfi két hónappal előbb írta ezt a versét, s megjegyezte, hogy: «A költők a világesemények látnokai». A feleség akkor azonban még babakelengyét varrogatott.

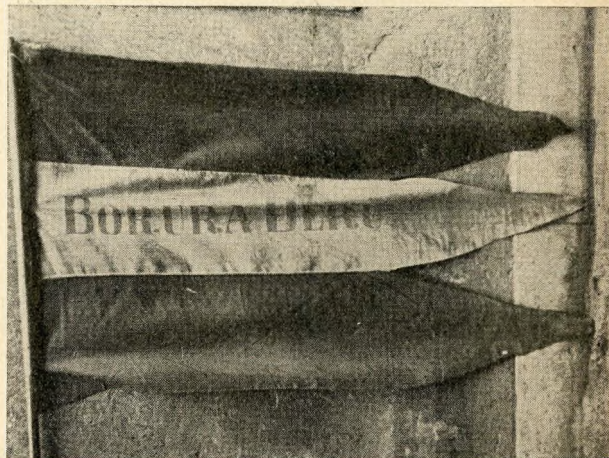
Buzgalmukra rendkívül jellemző adat, hogy április 11-re, amikor a pozsonyi törvények szentesítése megtörtént, már a pesti nemzetőrség első, díszes zászlaja is elkészült Bajza Józsefné, báró Eötvös Józsefné, Garay Jánosné, Petőfiné, Szigligetiné, Vörösmartyné közreműködésével.

A «Pesti Divatlap» április 15-i száma erről megemlékezve, azt is megírta, hogy a készítő és ajándékozó hölgyek nevei — köztük Petőfiné neve is — mily sorrendben vannak a zászló fehér szalagjára ezüsttel kivarrva.

Ugyanígy siettek másutt, mások, a többi nemzetőrzászlókkal is. Elképzelhető tehát, hogy hányféle jött létre. Közben a fenyegető bel- és külviszonyok nyomása alatt, május 16-án megkezdődött a helyi nemzetőrségtől lényegesen különböző «rendes nemzetőrség» felállítása, melyet néhány nap múlva Kiss Károly ezredesnek, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának javaslatára, Kisfaludy Károly «Az élet korai» című verse nyomán «honvédsereg»-nek neveztek el. Az első 10 honvédzászlóalj és az első honvédiüteg, sőt már újabb négy honvédzászlóalj is megalakult, amikor végre, július 11-én a hivatalos «Közlöny» a honvéd és nemzetőrcsapatok zászlóinak leírását közölte. Ebből, a sürgető időkhöz illő szűkszavú szabályból megdudhatták az érdekeltek, hogy a *gyalogsági zászló*: «Rúdja, a nemzeti három színnel festve és fehér szegekkel kiverve (mai mértékkel!) 314 centiméter hosszú. Felső végén egy lándzsaalakú, 15½ cm hosszú fehér fémhegy, ennek egyik oldalán a honi címer, a másikon V. F. (Ötödik Ferdinánd) neve van bevésve. Lobogója fehér selyem kelméből, a szegéllyel együtt hossza átmérője 179 cm, szélessége - rúdnál 125 cm. Jobboldalán a magyar országi, a balon a megyei címer aránylagos nagyságra festve. Három oldalán lévő szegélye 15½ cm széles és nemzeti színnel háromszögű darabokra osztva, körülfestett. Tokja fekete viaszkos vászon, rája fehér betűkkel a zászlóalj neve és száma kiírva. A *lovassági zászlónak* rúdja 221 cm hosszú, egyébiránt olyan, mint a gyalogoské, rajta közepén egy 31 cm-es vasrudacska, futó karikával. Lobogója fehér selyem kelméből, a szegéllyel együtt hossza átmérője 72 cm, szélessége szintén 72 cm. Címerek rajta, mint a gyalogsági zászlón. Szegélye 7 cm széles, úgy mint a gyalogo-



Rögtönzött zászló, Keszthely városa adta a zalamegyei ujoncokból alakult 62. honvédzászlóaljnak, Világosnál került orosz kézre



A Magyar Tudományos Akadémia jelmondatát hordozó rögtönzött zászló. Nem tudjuk, melyik honvédcapaté volt, Világosnál került orosz kézre

soké, festve. Tokja szintén mint a gyalogzászlóé».

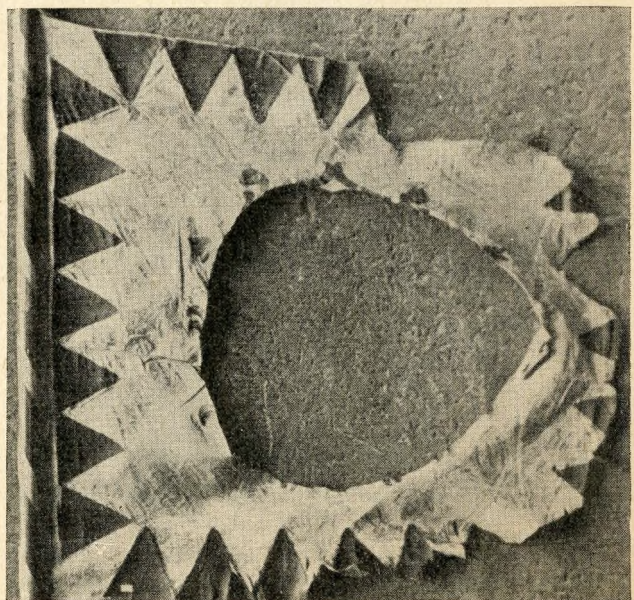
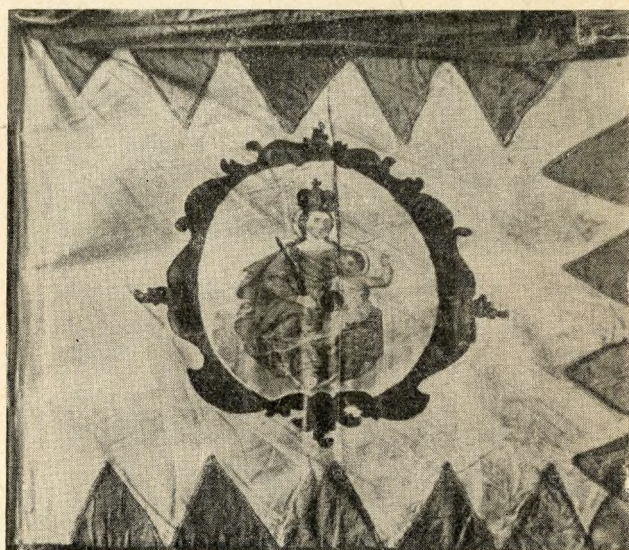
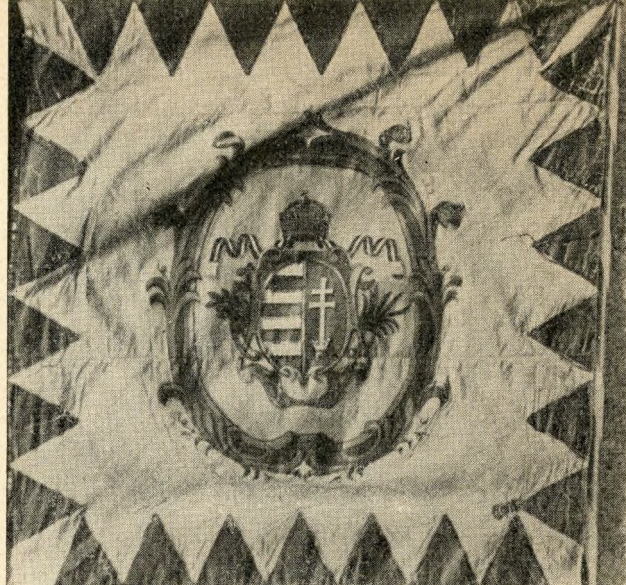
A szabály szűkszavúsága természetesen számos kisebb-nagyobb eltérést eredményezett. Így egyes zászlórudak háromszínű festése nem az óhajtott csavaronalban, hanem a rúd hosszára merőleges sávokban történt. Más zászlók lobogóján a címerek nem a rúddal párhuzamosan, hanem erre merőlegesen állanak. A mozgalmas időkben nem mindenütt sikerült a szükséges, erősebb szálú és szövésű selyemanyagot előteremteni, vagy nem találtak ügyesebb festőt, vagy nem akadt gyakorlott hímző, avagy pedig a zászlóanya, illetve hölgybizottság önkényes változtatásokat kockáztatott meg. Néhol a zászlószalag helyett magára a zászló lobogójára hímezték vagy festették a jel-szavakat, esetleg jelmondatokat.

A jelmondatok közül nem egy Petőfi verseiből való idézet, különösen a Nemzeti dalból a «Talpra Magyar!» és «Itt az idő, most vagy soha!» szerepelt a szalagokon. Egyéb érdekes jelmondatok (néhol a zászlóanya nevét is adjuk): *Honvéd 32. zászlóalj*. Éljen a magyar! Báró Ra-

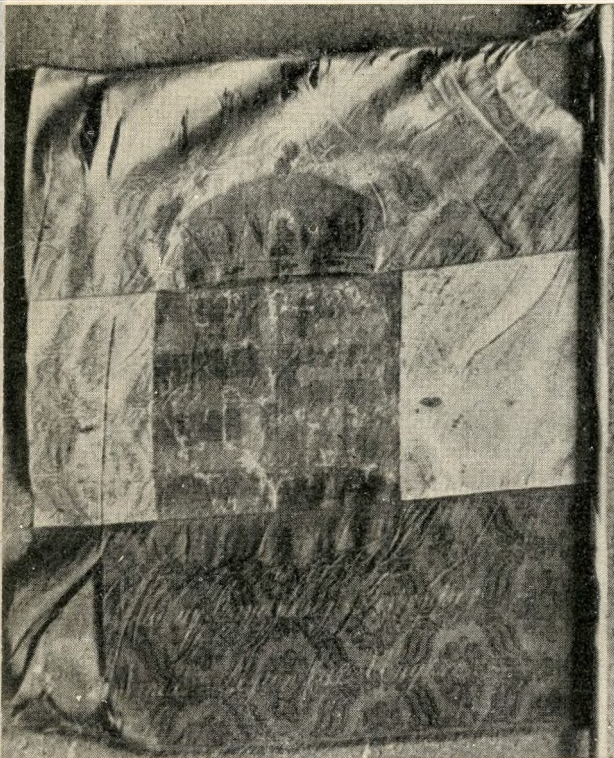
dák Istvánné 1849. — 35. honvéd zászlóalj. «Zrínyi-csapat.» (A zászlólapon.) — 50. honvéd zászlóalj. «Győzzön az igazság. Hazának holtig hű.» (Volt Hunyadi-csapat.) — 52. honv. zlj. «Bocskay-csapat. Ha Isten velünk, ki ellenünk? Károlyi Zichy grófnő 1849. máj. . . .án.» stb.

Ma különösen hálásak lehetünk azoknak, akik nem a szalagokra, hanem magára a lobogóra hímezték vagy festették rá a zászlóalj vagy más csapategység számát és alakulólhelyét. A szalagok egy része ugyanis elveszett, a különféle helyeken végbement fegyverletételeknél s így Világosnál is, számos szalagot elrejtettek s ezzel a csupaszon maradt zászlóknak későbbi meghatározását, más ismertetőjel híján, végleg lehetetlenné tették. Szerencsénk van azokkal a zászlókkal is, melyek eredetileg oly nemzetőr- vagy szabadszapatok számára készültek, melyek később ismert számú honvédcsapatokká alakultak át. Ezeket ugyanis a megye vagy város címer alapján lehet azonosítani. Végül néha az emlékül megcsontított zászlók lobogójának vagy szalagjának az itthon megőrzött darabkákkal való egyeztetése vezethet eredményre.

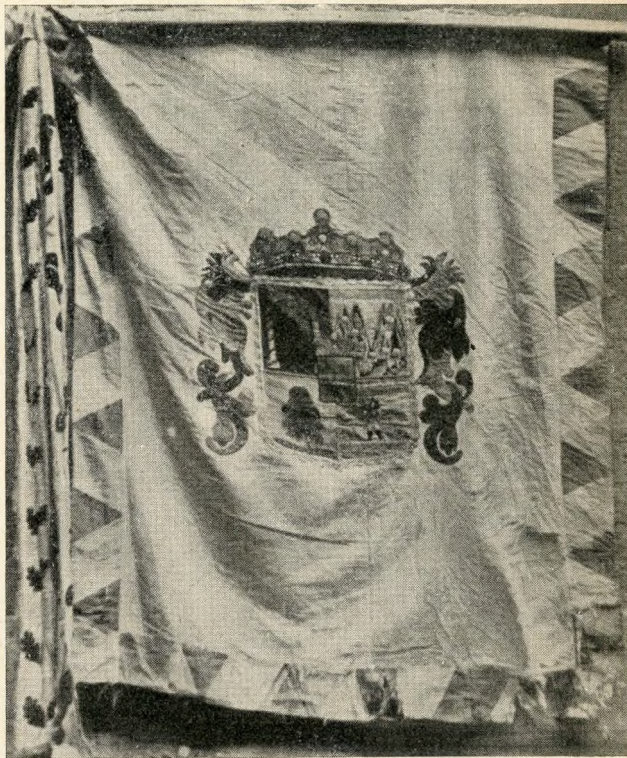
A megmaradt honvéd és nemzetőrzászlók még olyan változatokat is mutatnak, melyek a szabadságharc későbbi folyamán keletkeztek. Így például az 1848 őszétől felállított újabb honvédzászlóaljok zászlóira fehér helyett sárga fémhegy került, a lobogó baloldalára pedig a megye címere helyett Magyarország Védőasszonyának képe. Az 1849 április 14. után felállított, tehát 72-nél magasabb számú zászlóaljok zászlóinak csúcsáról elmaradt az V. F. monogram, helyére s a lobogó jobboldalára a koronátlan országcímert tették. A szentkorona helyét ekkor már a babér- és tölgyággal koszorúzott magyar kard, néha a Kossuthkalap foglalta el. Ezeket a változtatásokat egészben vagy részben, némely régibb zászlón is végrehajtották, Görgői hadseregében azonban csak a Nagysándor József tábornok alatt küzdő I. hadtestnél. A kutató ezekből a jelekből legalább megállapíthatja, hogy valamely zászló az április 14-i függetlenségi nyilatkozat előtt felállított 1—72., vagy pedig az utána felállított és 73—142-ig, illetőleg a Komáromban Világos után 201—204-ig számozott zászlóaljok melyik csoportjába tartozott. A honvédzászlóaljakká átalakult régi császári- királyi zászlóaljok a 107—122. számot viselték ugyan, de többnyire tovább is ragaszkodtak a szentkoronás



Fent : Szabályszerű honv. gyalogs. zászló, jobb alsó sarkában a 3. oszt. érdemjel vörös szalagja az ezüst koszorúval, Közepűtt : A 10. (Vilmos) huszárezred zászlójának baloldala, Lent : Szabályszerű honv. gyalogs. zászló; a Mária-képet a jobboldali címerképpel együtt emlékül vágta ki valaki a fegyverletétel előtt



A bécsi akadémiái légio zászlajának jobboldala. Világosnál került orosz kézre



A szabályostól eltérő honvéd gyalogsági zászló baloldala Torda-Aranyos m. címerével. Világosnál került orosz kézre

címerhez. Saját zászlajuk alatt szolgáltak még vadászcsapataink is, a mindvégig ilyenekül számító nemzetőrzászlóaljok, a különféle szabadcsapatok, végül a bécsi, a német, olasz és lengyel légio alakulatai. A gyalogság összes zászlóinak száma tehát a 270-et is meghaladhatta.

Lovasságunk is zászlók alatt harcolt. 12 régi császári-királyi huszárezredünk, az Olaszországban maradt 5. és 7. ezred, valamint egyes ezredek töredékeinek kivételével velünk küzdött. Mivel pedig ezredenkint egy ezred- és négy osztályzászló volt, amit az ujonnan felállított 13—18. számú honvédhuszárezredeknel is feltételezhetünk, a nemzetőr és szabadcsapatbeli alakulatokkal együtt a lovasság összes zászlóinak száma a 140-et is elérhette. A többi fegyvernemnek nem voltak zászlói. Így a honvédség, a nemzetőrség és a szabadcsapatok összes zászlóinak száma 410-re rúghatott. Ebbe nem számítjuk bele a régi császári-királyi csapatok kétfejűsasos zászlóit, melyeket a szabadságharc folyamán lassankint magyar zászlók váltottak fel s amelyeket ezután a máh havonatonál őriztek vagy megbízható helyen őriztettek. A debreceni 39. gyalogezred 1. zászlóalja, mely végül Klapka alatt harcolt, régi zászlaját 1849 május 7-én a M. Nemzeti Múzeumba adta be.

Mindezek ismeretében valóban izgató kérdés, vajjon milyen sorsra jutott ez a

sok szép zászló, melyhez annyi lelkesedés, küzdelem, vitézség, hőstett, annyi győzelem, de végül is oly nagy gyász tapadt?

Csapataink az osztrákokkal és a nemzetiségekkel folytatott nyílt csatákban körülbelül 20 zászlót, az aradi, észéki, pétervárad-i és komáromi várak meghódításakor 35 zászlót, a kisebb fegyverletéleknél 25 zászlót, önkéntes megsemmisítés útján 20-at, összesen tehát 100 zászlót veszthettek. Sajnos, bizonyosan tudjuk, hogy a császáriak a kezükre került magyar zászlókat általában azonnal elégették. Csak a pesti 1. honvédzászlóalj, valamint a Komáromban kapitulált és Zrínyi-csapatból alakult 35. zászlóalj szent jelvénye került ki ezt a sorsot, 1—2 zászló pedig még osztrák tulajdonban lappanghat. A császáriak által zsákmányolt 80 zászló tehát e 3—4, valamint emlékül kivágott darabkák kivételével végleg elveszetteknek tekinthető. Sokkal kedvezőbb a helyzet az oroszok által zsákmányolt zászlók dolgában. A velük vívott harcokban körülbelül 10, Világosnál 60, a borosjenői, munkácsi, nagybányai és zsigó-i fegyverletéleknél 20, összesen 90 zászló kerülhetett birtokukba.

Így 1849-ben a június 22-i tömösi ütközetben Kiss Sándor ezredes csapatai egy, július 5-én Gál Sándor ezredes csapatai két, 6-án Bem portyázói két, 17-én Vác—Szendehelynél Görgei utóvédje egy gyalogsági és egy lovassági zászlót, 31-én

Segesvárnál Bem két, augusztus 2-án Debrecennél Nagysándor József tábornok hadteste egy zászlót veszített. A világosi fegyverletételt követő napokban, így augusztus 17-én Arad védőrsége több, 21-én Borosjenőnél gróf Vécsey serege nyolc gyalogsági és öt lovassági, 25-én a Nagybányán elszéledt csapatok két, 26-án pedig Munkács védőrsége egy gyalogsági zászlót tett le az oroszok előtt.

A Világosnál zsákmányolt 29 gyalogsági, 31 lovassági és egyéb jellegű (emlék-, gyakorló-, dísz- stb.), vagyis összesen 60 darab zászlót az oroszok 91 éven át a moszkvai Kreml legelőkelőbb helyén őrizték. Ezekből ez év elején 56-ot kaptunk vissza, 4-et emlékül tartottak meg. Ezekon kívül egy volgamenti katonai rakárban állítólag 24-et látott egy volt magyar hadifogoly, mások pedig vidéki múzeumokban 1—2 darabot. Ezeknek feldejtése még hátra van.

Végül érdekelhet az a kérdés, vajjon mi hány zászlót vagy zászlórészt tudtunk megmenteni? A Magyar Nemzeti Múzeum 1848-tól 1936-ig 19 teljes honvéd- és nemzetőrzászlót, 8 darabkát és 15 szalagot gyűjtött. A Hadimúzeum 1918-tól máig négy teljes zászlót és öt darabkát szerzett, 1937-ben átvette a Nemzeti Múzeum anyagát és az idén a moszkvai 56-ot. E szerint ma 79 teljes zászló, 13 darabka és 15 különshalag van a birtokában, tehát a 410-ből 107-et őriz egészben vagy részben. Vidéki múzeumainkban körülbelül 30 teljes zászló, 20 darabka és 25 szalag van együtt, vagyis összesen 75. Végeredményként kiderül, hogy a szabadságharc 410 zászlójából 119 teljesen, 33 darabkában, 40 pedig szalagjaiban maradt meg s ezzel végleg 242 zászló tárgyi emléke idézi elénk nagy idők küzdelmeit és dicsőségét. Határainkon kívül is van még néhány, az említett oroszországiak mellett Szlovákiában és Délerdélyben, többnyire múzeumokban, közülök több darab az aradi kulturpalotában ma zárva tartott 1848/49-i ereklyemúzeumban, valamint az emigráció révén az Északamerikai Egyesült Államokban.

Az elmondottakkal azonban csak a zászlókérdés tárgyi és anyagi részét merítettük ki.

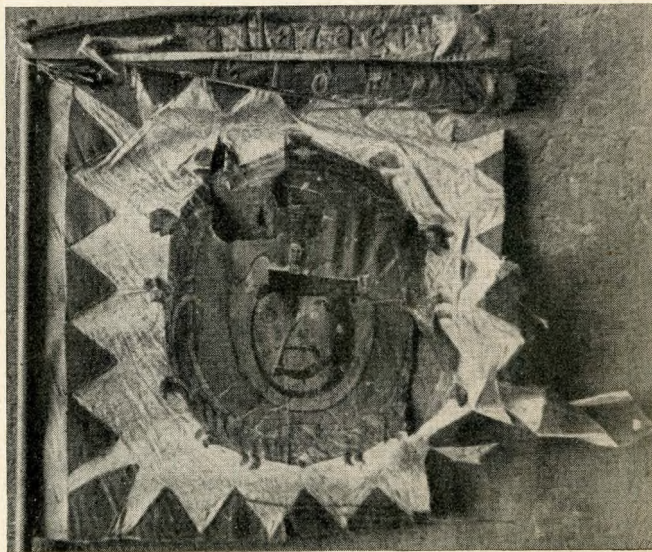
Irodalmukat és költészetüket csak érintettük. Holott ezekből is szép csokorra valót köthetnénk egybe. Még a Világosnál lehanyatlott és Moszkvába hurcolt zászlók sorsa is megihlette íróinkat és költőinket. Így dr. Réthy Lászlót, a világhírű magyar érmész, aki 1903-ban járt ott és «*Honvédzászlók a Kremlben*» című versében mondta el, hogy: «Oh Istenem, minő érzet, Mit e percben szívem érzett!», amikor a cári koronák és díszruhák szomszédságában, egy sarokban, hat sorba állítva, meglátta a hatvanhárom honvédzászlót. Herczeg

Ferenc pedig a zászlók visszatérése alkalomával újságcikkben mondotta el moszkvai látogatása emlékeit.

Mennyit tudnánk még hadi élményeiről, hordozóik hőstetteiről, védelmezőik erőfeszítéseiről és sokuknak hősi haláláról, a győzelmek után tett diadalútjukról, a legyőzetés után átélt viszontagságaikról elmondani! S ugyanígy mennyi hősrégét azok a zászlók, melyeket mi ragadtunk el ellenségeinktől s amelyekből szintén megmaradt néhány? A zászlók, a Hadimúzeum templomi áhítatot gerjesztő termében némán hallgatnak, de ez a hallgatás minden szónál és írásnál többet mond és többre serkenti a hűséges utódokat.



1849 április 14. után készült honv. gyalogsági zászló baloldala. Világosnál került orosz kézre



A szabályostól eltérő lovassági zászló baloldala. Világosnál került orosz kézre